

מאמר לפרשת שופטים

פי האדם עץ השדה לבא מפניך במצור

אריה ארזי (arye.arzi@gmail.com)

בפרשת שופטים מדובר על מצבי מלחמה שבהם אנו רוצים להטיל מצור על עיר כדי להכניע אותה ולכבוש אותה. התורה מצווה אותנו (דברים כ, יט) "כי תצור אֶל עיר ימים רבים להלחם עליה לתפשה לא תשחית את עצה לנדה עליו גרזן כי מִמֶּנּוּ תֹאכַל וְאֵתוּ לֹא תִכְרֹת פִּי הָאָדָם עַץ הַשֵּׁדָה לְבֹא מִפְּנֵיךָ בְּמִצּוֹר". בפסוק הבא נאמר "רק עץ אֲשֶׁר תִּדְעַה כִּי לֹא עֵץ מֵאֵקֶל הוּא אֵתוּ תִשְׁחִית וְכָרְתָּ וּבְנִיתָ מִצּוֹר עַל הָעִיר אֲשֶׁר הוּא עֹשֶׂה עִמָּךְ מִלְחָמָה עַד רִדְתָּה"

הרצף של שני הפסוקים יחד מאפשר להבין את הצד המעשי שבציווי. התורה אוסרת עלינו לכרות עצי פרי לצורך מצור אבל מתירה כריתה של אילנות סרק. כך פסק להלכה הרמב"ם¹, וכך הבין גם בעל ספר החינוך. בפתח דבריו בנושא² אומר בעל ספר החינוך: "שנמנענו מלכרות האילנות כשנצור על עיר כדי להצר לאנשי העיר ולהכאיב לבותם, ועל זה נאמר (דברים כ, יט): לא תשחית את עצה לנדה עליו גרזן. כמו כן כלול במצווה זו האיסור שלא לעשות שום הפסד, כגון לשרוף או לקרוע בגד או לשבר כלי לבטלה, ובכל עניינים אלו ובכל כיוצא בהם שיהיה בהם השחתה יאמרו זיכרונם לברכה תמיד בגמרא (קידושין לב, א) והא קא עבר משום בל תשחית. ומכל מקום אין מלקין אלא בקוצץ אילני מאכל שהוא מפורש בכתוב, אבל בשאר ההשחתות מכין אותו מכת מרדות."

לדבריו, עונש מלקות מן התורה ניתן רק למי שבאמת קצץ אילן מאכל, אבל המצווה רחבה הרבה יותר והיא אוסרת להשחית כל דבר שיש בו ערך. כל המשחית עובר על איסור שחז"ל מגדירים אותו **כאיסור בל תשחית**, ועונשו הוא ללקות מכת מרדות³. איסור בל תשחית הוא איסור לקלקל כל דבר שבעולם, חי, צומח, או דומם שמישהו יכול להפיק ממנו תועלת כלשהיא. ראינו שאיסור השחתה סתם כך הוא חמור כשעצמו, אבל השחתה מתוך כעס גרועה וחמורה פי כמה וכמה. בגמרא⁴ מובאים דבריו של ר' יוחנן בן נורי האומר "המקרע בגדיו בחמתו והמשבר כליו בחמתו והמפזר מעותיו בחמתו יהא בעיניך כעובד עבודה זרה."

בנוסף להבנת חשיבות השמירה על העולם ואוצרותיו, אני מבקש להתמקד בהבנת הטעם שמובא בתורה כנימוק לאיסור. למה מתכוונת התורה באומרה "פי האדם עץ השדה לבא מפניך במצור". האם גישת התורה היא הומניסטית, והיא משתמשת בהאנשה כדי ליצור השוואה בין תכונות האדם לתכונות העץ? או שגישתה אקולוגית, ודאגתה נתונה לשלמות הטבע העולם ושמירתו.

אפתח הפירוש שכולנו מכירים, שירו של נתן זך.

כי האדם עץ השדה / נתן זך

פי האדם עץ השדה

כמו האדם גם העץ צומח

כמו העץ האדם נגדע

ואני לא יודע

איפה הייתי ואיפה אהיה

כמו עץ השדה.....

נתן זך מוצא הקבלה וזהות בין האדם ובין עץ השדה. האם זו אכן כוונת התורה? לדעת רש"י יש לקרא את הפסוק כשאלה רטורית. האם עץ השדה הוא אדם? כלומר כמו שאדם שיכול להיכנס לתוך העיר ולהתגונן מפניך, כך יכול לעשות גם עץ השדה? אפשר גם להבין את פירוש רש"י כשאלה האם אתה יכול לראות בעץ השדה אויב, כפי שאתה יכול לראות באנשים מסוימים? התשובה כמובן ברורה: העץ אינו יכול להתגונן והעץ אינו אויב ולכן עלינו מוטלת מצווה שלא לכרות אותו, ובראייה רחבה יותר המצווה היא לאפשר את התפתחותו וגדילתו התקינה. גם הרלב"ג

¹ הלכות מלכים ומלחמות · פרק ששי · הלכה ח

² במצווה תקכ"ט לא להשחית אילני מאכל

³ מכת מרדות היא ענישה של מלקות, שנקבעה על ידי חכמים, שמלקים את העובר על איסור דרבנן או על איסור תורה שמדין תורה אין העובר עליו חייב מלקות.

⁴ תלמוד בבלי, מסכת שבת, דף ק"ה, עמוד ב'

מפרש "כי האדם" צריך לקרא בלשון שאלה ולהוסיף את האות ה בשאלה הכי = האם, האם עץ השדה הוא כמו אדם? ותשובת התורה היא שלילית כפי שצינו.

ראב"ע אף הוא סובר שהאדם אינו עץ השדה. הוא אינו קורא את הפסוק עם סימן שאלה אלא מבין את המילה אדם כאילו כתוב חיי האדם. הפסוק נותן מידע שפרי העץ נותן חיים לאדם, ובלשונו "כי חיי בן אדם הוא עץ השדה". לכן מותר לאדם להנות מהפירות, אבל אסור לו להשחית את עצי הפרי ולכרות אותם, גם אם הדבר יכול לסייע לו בהכנת העיר עליה הוא הטיל מצור. בפסוק הבא המתייחס לעצי סרק נאמר "וְכָרְתָּ וּבְנִיתָ מְצוֹר" וזו-לדעת ראב"ע- הוכחה לצדקת פרושו, שכן התורה מתירה כריתת עצי סרק שאינם נותנים חיים. זאת אומרת שהשיקול של התורה אינו סביבתי אלא תועלתי.

הגמרא⁵ מגיעה למסקנה הלכתית האומרת כי בסופו של דבר ובתנאים המתאימים מותר לכרות גם עץ מאכל, אבל קודם כל יש לכרות את עצי הסרק, גם אם הם רחוקים יותר ויש יותר טרחה בהתעסקות איתם.

בעקבות הגמרא פירש הרמב"ן פירוש מורכב. מצד אחד הוא מקבל את פירושו של ראב"ע מבחינת הלוגיקה והדקדוק, אבל לאור המסקנה ההלכתית של הגמרא המתירה כריתת עצי פרי הוא אומר "אם כן פירוש הפרשה, לדעתם, שהזהירה תורה: לא תשחית את עצה - לכרות אותם דרך השחחה, שלא לצורך המצור, כמנהג המחנות. והטעם, כי הנלחמים משחיתים בעיר וסביב הארץ, אולי לא יוכלו לה... ואתם לא תעשו כן להשחחה, כי תבטחו בשם שיתן אותה בידכם. כי האדם עץ השדה הוא, ממנו תאכל ותחיה, ובו תבא העיר מפניך במצור. לומר: אתה תחיה ממנו אחרי שתכבוש העיר, וגם בהיותך במחנה לבא מפניך במצור, תעשה כן. וטעם אותו תשחית וכרת - כי מותר לכרות אותו לבנות המצור, וגם להשחיתו עד רדתה; כי לפעמים תהיה ההשחחה צורך הכבוש, כגון שהיו אנשי העיר יוצאין ומלקטין עצים ממנו, או נחבאים שם ביער להלחם בהם, או הם לעיר למחסה ולמסתור מאבן נגף." לדעתו יש להימנע מלכרות עץ מאכל כי הוא נותן לך תועלת בפריו הן בזמן המצור, והן לאחר שתיכנע העיר. עם זאת, לפעמים יש הכרח לכרות גם את עצי המאכל מאחר ועצים אלה מסייעים לאויבים שבעיר הנצורה, בספקם להם מזון או מסתור.

פירוש שונה ומעניין מביא רבנו יוסף בכור שור. גם הוא אינו הולך בדרכו המודרנית של המשורר נתן זך. לטעמו האדם אינו עץ השדה, אבל יש ביניהם דמיון או בלשון חכמי התלמוד *צד שונה* דהיינו תכונה משותפת. התכונה היא שהעץ- כמו האדם - יכול לסייע לך במערכה על העיר. עצי פרי מסייעים באספקת הפרי כמזון ללוחמים הצרים, ואת עצי הסרק ניתן לכרות ולבנות מהם כלי מצור. כך האדם מסתייע בשני סוגי העצים - בעצי פרי למאכל, ובאילני סרק למצור - כפי שהוא מסתייע בחבריו הלוחמים. זה ה*צד שונה* בין האדם לעץ, וזו כוונת התורה באומרה *כי האדם עץ השדה*. כל האמור לעיל בפירוש רבנו יוסף בכור שור מתייחס לעיר שאתה מעוניין להכניע אותה, לשמור אותה בנויה, ולהנות ממנה בהמשך. אבל אם אתה במלחמה עם אויב בשטח שאינו שטח ארץ ישראל ואתה רוצה להשאיר מה שנקרא בימינו אדמה חרוכה⁶, אז מותר לך לכרות גם עץ מאכל. הוא מביא הוכחה לפירושו מדבריו של הנביא אלישע אל יהושפט מלך יהודה אשר יחד עם יהורם מלך ישראל נלחמו במואב. אומר הנביא⁷ "וְכָל-עֵץ טוֹב תְּפִילוּ, וְכָל-מַעֲיָנֵי-מַיִם תִּסְתְּמוּ; וְכָל הַחֶלְקָה הַטּוֹבָה, תִּקְאַבוּ בְּאֲבָנִים". זו הוכחה שכך ניתן לנהוג במלחמה מחוץ לגבולות ארץ ישראל.

יש הרוצים לראות בפסוק זה קריאה אקולוגית של התורה⁸, ולהלן מספר דוגמאות לגישה זו: כותבת פרופ' יעל שמש⁹ "ברור שלפנינו דוגמה מובהקת להוראה אקולוגית (איסור כריתת עץ) שהשפיע רבות על התפיסה האקולוגית של היהדות הבתראית." *בבלוג ברשת שנקרא תורה ומדע*¹⁰ כותב אורן סעיד בשנת 2015 "לפי פירוש זה, ברור שלפנינו דוגמה מובהקת להוראה אקולוגית במקרא. חייו של האדם אינם אלא מן האילן..." ובאתר התנד"ך 929 כותב ד"ר י' אפשטיין¹¹ המתייחס לפסוק זה, את הדברים הבאים "המחוקק המקראי אומר ללוחמים שיש דברים שהם חשובים יותר מהפוליטיקה האנושית הקטנונית. העץ הוא אוכל, העץ הוא צל, העץ הוא בית וחשוב מכל - העץ הוא חמצן. ללא עצים אין אוויר לנשימה, ולכן פגיעה בו היא פגיעה בעלת משמעות ארוכת טווח באדם." מכאן הוא ממשיך לתאר את הפגיעה ביערות העד באמזונס ולא נאריך.

לא כאן המקום לדון בשאלה עד כמה התורה מכירה באקולוגיה, כערך שיש לו מקום וחשיבות במרחב התורני-הלכתי, לדעת התורה אכן עושה זאת, אבל לא דווקא בהקשר לפסוקים שהם נושא עיונינו. כאן בציווים לגבי

⁵ בבא קמא צא, ע"ב

⁶ ובלשונו "אבל אם תלך על אומה להשחיתה ולא לישב שם במצור"

⁷ מלכים ב, ג, ט

⁸ המושג 'אקולוגיה' (ecology) שם דגש על מערכות יחסים (relations) בין אורגניזמים בטבע, ובינם לבין המערכות הטבעיות הסובבות אותם. מערכות יחסים אלה מאופיינות על ידי דינמיית שלהן והנטייה שלהן להשתנות ולהתפתח. גישות אקולוגיות מדברות גם על הקשר בין האדם למערכות טבעיות דרך הבנת מורכבות הקשר הזה, על הקשריו הבין-סביבתיים והקשריו האנושיים

⁹ י. שמש תשס"א דף פרשת שבוע של אוניברסיטת בר אילן לפרשת כי תצא "לא תשחית את עצה" יהדות ואקולוגיה

¹⁰ <http://toraumada.blogspot.com/2015/08/Shoftim-man-and-food-chain.html>

¹¹ שהוא ראש צוות תרבות ישראל - מטח בפוסט משנת 2015 <https://www.929.org.il/pack/%D7%9B%D7%99-%D7%A2%D7%A5-%D7%94%D7%A9%D7%93%D7%94/post/56865>

האילנות ההתייחסות של התורה היא התייחסות מאד מעשית מנקודת ראות של האדם המשתמש בטבע לצרכיו. כפי שראינו כל עוד העץ נותן תועלת בפריו אסור לכרות אותו, לא בגלל שהוא חלק מאקוסיסטמה אקולוגית אלא כיון שאנו מפיקים ממנו תועלת. בתנאים מסוימים -השונים בין עץ מאכל לאילן סרק- מותר ואף צריך לכרות את העצים ללא היסוס. להבנתו, יותר משזו גישה אקולוגית ניתן לומר שהתורה כאן מיחסת חשיבות למה שאנו קוראים כיום קיימות¹² (באנגלית: Sustainability), שהיא- במובנה הרחב- היכולת להמשיך לקיים את העולם לאורך זמן. התורה ודאי רוצה בהמשך קיום העולם ומכאן האיסור הרחב של כל תשחית, שתוצאתו היא קיימות.

אם מחפשים מקורות לגישה אקולוגית של התורה ומפרשיה נראה נכון יותר לפנות למדרש האומר¹³ "בשעה שברא הקדוש ברוך הוא את אדם הראשון, נטלו והחזירו על כל אילני גן עדן, ואמר לו: ראה מעשי כמה נאים ומשובחין הן, וכל מה שבראתי, בשבילך בראתי, תן דעתך שלא תקלקל ותחריב את עולמי, שאם קלקלת אין מי שיתקן אחריך"¹⁴.

נסיים עיון זה בעיבוד חופשי המשווה בין האדם לעץ השדה [לפי תורתו של הרבי מליובאוויטש זי"ע](#)¹⁵.

העץ	האדם
כל עץ מתחיל מגלעין קטן שטופח וגדל	ילד הוא כמו גלעין השקיעו בו והוא יצמח
עץ חזק חייב שורשים עמוקים חזקים ויציבים	אמונת האדם היא שורשיו היא תקנה לו יציבות
לעץ גם גזע וענפים	האמונה מייצרת את המעשים הטובים של האדם שהם הגזע והענפים
עץ טוב גדל ומתפתח כל הזמן לא קופא על שמריו	כך גם האדם עליו תמיד לשאוף לגדול לצמוח ולהתפתח
האם העץ הוא 'עץ סרק', או שמא נהנים ממנו כולם	עד כמה האדם אנוכי או דואג גם לזולת
	הפירות שאתה מעניק היום, יהפכו מחר לאילנות. אל תתן למעגל הזה להפסק.

ויהי רצון שנזכה לגדל ולטפח הן את צאצאינו והן את עצינו וסביבתנו כולה ברוח זו.

¹² המושג 'קיימות' (sustainability) מדבר על משהו אותו רוצים לשמר. בהקשר הסביבתי, הדגש הוא על שימור הסביבה והמשאבים הטבעיים, אשר הולכים ומתכלים. ושאפה ולפגוע כמה שפחות במשאבים הטבעיים. הערה זו וכן הערה 6 מבוססות על מאמר שפורסם ברשת בשנת 2011 ע"י ד"ר בתאל אשקול ואלון אשקול [בכתובת](https://conatusdesign.wordpress.com/2011/12/21/hello-world/) <https://conatusdesign.wordpress.com/2011/12/21/hello-world/>

¹³ קהלת רבה פרשה ז, א, יג

¹⁴ למרות שגם מדרש זה יכול להתפרש כמצדד בגישת הקיימות ולא דוקא בגישה האקולוגית.

¹⁵ נלקח מכתובת https://he.chabad.org/library/article_cdo/aid/472223/jewish/-/htm